

درسنامه آموزشی تاریخ معاصر ایران پایه یازدهم

درس ۲: دوران ناصرالدین شاه

خلاصه درس:

پس از مرگ محمدشاه، فرزندش ناصرالدین میرزا که در تبریز ولیعهدنشین به سر می برد، با کمک صدراعظم برجسته خود میرزا تقی خان امیرکبیر در سال ۱۲۲۷ خورشیدی در تهران به تخت سلطنت نشست. امیرکبیر تنها حدود سه سال عهده دار صدارت بود. از پیشامدهای مهم دوران صدارت او، پایان دادن به شورش های حسن خان سالار پسر الهیارخان آصف الدوله بود. از جمله دیگر اقدامات امیر، نظم دادن و ساماندهی به ارتش بود و به صنعت اسلحه سازی رونق داد. امیرکبیر اقدامات و اصلاحات فرهنگی نیز انجام داد که از جمله ی آنها می توان به فرمان او برای حذف لقب های اضافی در نامه نگاری ها اشاره کرد. او دستور داد حتی برای خود وی نیز از لقب جناب به تنهایی استفاده شود. امیرکبیر هم چنین تلاش کرد جلو رشوه خواری را بگیرد و به درآمد کارکنان دولت سامان دهد. از اقدامات دیگر او تاسیس دارالفنون بود.

امتیاز رویترا:

این امتیاز در زمان ناصرالدین شاه (۱۲۵۰ ش / ۱۸۷۲ م.) با تلاش میرزا حسین خان سپهسالار صدر اعظم وقت و همکاری میرزا ملکم خان به یک یهودی به نام بارون جولپوس دو رویترا واگذار شد. به موجب قرارداد رویترا، حق احداث راه آهن و تراموا و بهره برداری از کلیه معادن و منابع ایران به جز طلا و نقره و سنگ های قیمتی، نیز بهره برداری از جنگل ها و احداث قنات ها و کانال های آبیاری به مدت هفتاد سال و اداره گمرک ها و حق صدور همه نوع محصولات انگلیسی به ایران، به مدت بیست و پنج سال به رویترا واگذار شد. در مقابل رویترا تنها مبلغ دو بیست هزار لیره برای تأمین هزینه های سفر ناصرالدین شاه به اروپا به صورت وام پرداخت کرد.

امتیاز لاتاری:

در سال ۱۲۶۷ ش میرزا ملکم خان (معروف به ناظم الدوله) که خود را از روشن فکران مخالف استبداد و مدافع قانون می شمرد، ناصرالدین شاه را قانع کرد که امتیاز تأسیس قمارخانه (لاتاری) را، بدون ذکر نام صاحب امتیاز، به او واگذار کند. در آن امتیاز نامه شرط شده بود که میرزا ملکم خان بدون اجازه ی نهایی شاه آن را به کسی انتقال ندهد. اما او در ازای دریافت چهل هزار لیره، آن را به یک کمپانی انگلیسی واگذار کرد. پس از آشکار شدن امتیاز لاتاری، علمای دینی ایران با اعلام حرام بودن لاتاری به عنوان یک قمار، انگلیسی ها را در دست یابی به منافع آن ناکام گذاشتند. شاه و دربار نیز وقتی متوجه سوء استفاده ی ملکم خان از این امتیاز شدند،

از همان تاریخ او را از تصدی به کلیه ی مقام های مهم دولتی محروم کردند و سهام داران شرکت سرمایه گذاری، ملکم خان را به تقلب و کلاه برداری متهم و از وی به مراجع قانونی شکایت کردند.

نهضت تحریم تنباکو؛ نخستین حرکت مردمی فراگیر بر ضد استعمار:

یکی از امتیازاتی که در دوره ی قاجار به دولت استعماری انگلیس واگذار شد، انحصار خرید و فروش توتون و تنباکو (باید توجه داشت که توتون و تنباکو، از کالاهای مهم بازرگانی آن دوران به حساب می آمد، و نقش زیادی در اقتصاد کشور بازی می کرد.) در داخل و خارج ایران به مدت پنجاه سال بود، که به یک انگلیسی به نام «تالبوت» داده شد. از این رو، این قرارداد به «قرارداد تالبوت» مشهور شده است؛ و از آن جا که نام شرکت او «رژی» بود، این عهدنامه را رژی نیز می نامند.

ناصرالدین شاه این امتیاز را برابر دریافت سالانه پانزده هزار لیره و (یک چهارم) سود سالانه، به تالبوت واگذار کرده بود. در حالی که دولت عثمانی، با وجودی که از محصول توتون و تنباکوی کم تری برخوردار بود، این امتیاز را برابر دریافت سالانه هفت صد هزار لیره، به یک کمپانی خارجی واگذار کرده بود.

مردم ایران که می دیدند محصول توتون و تنباکوی خود را باید به بهای کمی به بیگانه بفروشند و برای مصارف داخلی، دوباره آن را به قیمت گزافی بخرند، شروع به قیام و اعتراض نسبت به این قرار داد کردند. این مخالفت، در شهرهایی مانند تبریز، شیراز، اصفهان و تهران، به اوج خود رسید. عالمان دین، در شهرهای مختلف رهبری این نهضت را به دست گرفتند. آیت الله آقا نجفی اصفهانی در اصفهان، آیت الله سیدعلی اکبر فال اسیری در شیراز (در آن زمان، اهمیت محصول توتون و تنباکو در فارس بیش از نقاط دیگر ایران بوده است. سیدعلی اکبر فال اسیری، در شیراز، پس از تجمع مردم در مسجد وکیل، بر بالای منبر رفت و سخنانی آتشین علیه دولت و صاحب امتیاز آن بیان کرد. در پایان سخن رانی، شمشیری را از زیر عبا بیرون آورده و اظهار داشت: «موقع جهاد عمومی است. ای مردم، بکوشید! من یک شمشیر و دو قطره خون دارم. هر بیگانه ای که برای انحصار دخانیات به شیراز بیاید، شکمش را با این شمشیر پاره خواهم کرد». آیت الله میرزا حسن آشتیانی و آیت الله شیخ فضل الله نوری در تهران و آیت الله میرزا جواد آقا مجتهد تبریزی در تبریز، از جمله ی این روحانیون بودند. آنان خطر سلطه ی استعمار انگلیس را به مردم گوش زد کردند. در این میان، شیخ فضل الله نوری، به عنوان نماینده ی میرزای شیرازی، مرجع بزرگ شیعیان، در ایران عمل می کرد و نقش اساسی در گرفتن فتوای تحریم تنباکو از مرجعیت بزرگ شیعه داشت.

۱ امیر کبیر در دوره ی صدارت خود چه اصلاحات و اقداماتی انجام داد؟

۱. لغو لقب های طولانی و بی معنی، و اکتفا به کلمه ی جناب، حتی نسبت به مقام صدارت.
۲. منع رشوه خواری، و برقراری حقوق ثابت برای مأموران دولت.
۳. فرستادن شاگردانی به اروپا، برای کسب مهارت ها و دانش های جدید.
۴. استخدام معلمان استادان خارجی، به ویژه از کشورهای غیر از انگلیس و روس.

۲ چرا کشورهای اروپایی در دیگر کشور ها نفوذ می کردند؟

کشورهای اروپایی که در اثر انقلاب صنعتی به رشد و شکوفایی اقتصادی رسیده بودند. به بازارهای مصرف و مواد اولیه ارزان قیمت نیاز داشتند.

۳ براساس قراردادی که با رویتزر بسته شد، چه امتیازاتی به این شخص داده شد؟

به موجب قرارداد رویتزر، حق احداث راه آهن و تراموا و بهره برداری از کلیه معادن و منابع ایران به جز طلا و نقره و سنگ های قیمتی، نیز بهره برداری از جنگل ها و احداث قنات ها و کانال های آبیاری به مدت هفتاد سال و اداره گمرک ها و حق صدور همه نوع محصولات انگلیسی به ایران، به مدت بیست و پنج سال به رویتزر واگذار شد.

۴ در داخل و خارج از ایران چه مخالفت هایی علیه امتیاز رویتزر ایجاد شد؟

روس ها از منافع سرشاری که این قرارداد برای رقیب آن ها در پی داشت ناراضی بودند و به آن اعتراض کردند و خواستار لغو آن شدند. در داخل کشور نیز مخالفت های شدیدی با این امتیاز صورت گرفت؛ مجتهد بزرگ تهران، آیت الله حاج ملا علی کنی به شدت با قرارداد رویتزر مخالفت کرد.

۵ امتیاز توتون و تنباکو با چه شرایطی به تالبوت واگذار شد؟ آن را با امتیازی که دولت عثمانی به یک شرکت خارجی واگذار کرده بود، مقایسه کنید.

ناصرالدین شاه این امتیاز را برابر دریافت سالانه پانزده هزار لیره و (یک چهارم) سود سالانه، به تالبوت واگذار کرده بود. در حالی که دولت عثمانی، با وجودی که از محصول توتون و تنباکوی کم تری برخوردار بود، این امتیاز را برابر دریافت سالانه هفت صد هزار لیره، به یک کمپانی خارجی واگذار کرده بود.

۶ چه کسی فتوای تحریم توتون و تنباکو را صادر کرد و این فتوا چه نتیجه ای به دنبال

داشت؟ میرزای شیرازی. صدور این حکم سبب شد که شاه ناچار به تسلیم گردد؛ و ابتدا امتیاز داخلی دخانیات و سپس امتیاز خارجی آن، لغو شد. میرزای شیرازی، تا زمانی که به وسیله شیخ فضل الله نوری از لغو قرارداد تنباکو مطمئن نشد، تحریم تنباکو را لغو نکرد.